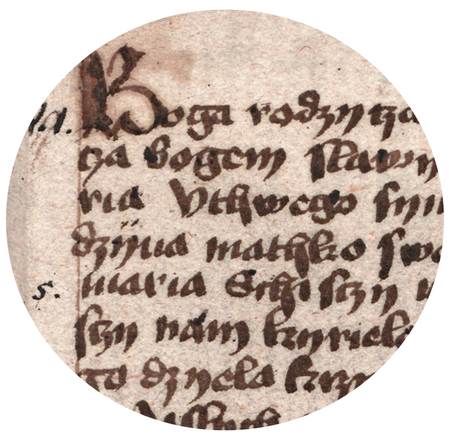

Pieśń ojczysta

Bogurodzica to utwór, który otwiera historię polskiej literatury. Co prawda w średniowiecznych źródłach można natrafić na starsze fragmenty polskich tekstów, ale są to jedynie pojedyncze frazy lub słowa (odnotowane np. w *Bulli gnieźnieńskiej* z 1136 roku). Tymczasem *Bogurodzica* stanowi kompozycyjną całość. O jej niezwykłym znaczeniu dla historii polskiej kultury świadczy też społeczny kontekst utworu. Jan Długosz – najwybitniejszy polski historyk epoki średniowiecza – określił ją mianem *carmen patrium*: pieśni ojczystej, którą wykonywano w ważnych dla wspólnoty narodowej momentach – przed bitwami, w trakcie obrzędów koronacyjnych czy podczas podniosłych uroczystości kościelnych. *Bogurodzica* to bez wątpienia jeden z najwspanialszych utworów średniowiecznej poezji religijnej, świadectwo głębi kultury literackiej wieków średnich oraz wzajemnych związków pomiędzy poezją, teologią i sztuką.

Najstarsze wersje *Bogurodzicy*, czyli redakcje

Dwie najstarsze rękopiśmienne wersje *Bogurodzicy* znajdują się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Pierwsza z nich to tzw. redakcja kcyńska, która składa się z dwóch strof opatrzonych nutami. Została zanotowana na tylnej wyklejce oprawy kodeksu, który zawiera kazania niedzielne ks. Macieja z Grochowa, wikariusza parafii w Kcyni (niedaleko Gniezna). Zapis powstał po 28 lipca 1407 roku. Druga wersja utworu to tzw. redakcja krakowska, która zawiera trzynaście strof, bez zapisu nutowego. Została sporządzona anonimową ręką w łacińskim kodeksie, przygotowywanie którego zakończyło się po 7 kwietnia 1408 roku.
Pierwsza drukowana wersja *Bogurodzicy* znajduje się w *Statucie Łaskiego*, opublikowanym u słynnego drukarza i wydawcy Jana Hallera w 1506 roku w Krakowie. Zawiera piętnaście strof, które historycy literatury uznają za kanoniczną postać tekstu. Zamieszczoną w *Statucie* informację, że autorem *Bogurodzicy* jest sam św. Wojciech, uznaje się dziś za nieprawdziwą.

Redakcja warszawska

Trzecią spośród najstarszych rękopiśmiennych wersji *Bogurodzicy* jest – prezentowana na pokazie – tzw. redakcja warszawska. Zawiera dziewiętnaście strof, zanotowanych w rękopisie z 1456 roku należącym do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie (rps 3016 II, *Miscellanea theologica*). Poza *Bogurodzicą* manuskrypt zawiera m.in. *Sacramentale* Mikołaja z Błonia oraz traktaty teologiczne, modlitwy i wiersze łacińskie o mszy. Sama *Bogurodzica* znajduje się na kartach 216r–216v. Zapisano ją w dwóch kolumnach – wszystkie zwrotki (poza drugą) rozpoczynają się od nowego wersu. Redakcja warszawska zawiera pewne odstępstwa od wcześniejszych wersji. Znajdują się w niej formy oboczne (*Bogarodzica* zamiast *Bogurodzica*, *sławiona* zamiast *sławiena*, *zwolona* zamiast *zwolena*), będące efektem rozwoju polszczyzny, a także frazy, które świadczą o tym, że anonimowy kopista nie zdawał sobie sprawy z pierwotnego znaczenia pewnych słów (*zbożnica* zamiast *Bożycze*).

Tropowanie – hipoteza gatunkowa

Według części badaczy *Bogurodzica* może być uznana za trop do litanii *Kyrie eleison*. Tropy powstawały poprzez podkładanie słów pod melodię śpiewu liturgicznego. Jak pisał Martin Gebert w dziele *O śpiewie i muzyce świętej* (1774): „Tropem w liturgii jest krótki wers lub nawet kilka wersów umieszczonych przed, w środku lub po innych śpiewach kościelnych". Tropy były zatem „wszczepiane" pomiędzy poszczególne, „oficjalne" części śpiewu. Według badaczy apogeum zjawiska tropowania w kulturze europejskiej przypada na XII–XIII wiek. Wówczas to niektóre spośród tropów wychodzą z użycia, inne zyskują trwałe miejsce w obrządku liturgicznym, by z czasem stać się zaczynem gatunków lirycznych.

Kanon *Bogurodzicy*

Ze względu na fakt, że poszczególne strofy *Bogurodzicy* powstawały w różnych okresach, a ich zawartość odwołuje się do różnych tradycji i momentów roku liturgicznego, badacze wyróżniają trzy zasadnicze części utworu. Szereg wersji *Bogurodzicy* zawiera – poza owymi trzema częściami – dodatkowe strofy, których istnienie świadczy o długiej tradycji utworu w kulturze polskiej. Co więcej, te same zwrotki w poszczególnych wersjach różnią się od siebie, czasem w znaczący sposób. Te nieścisłości są dowodem na to, że niektóre fragmenty archaicznego tekstu *Bogurodzicy* były niezrozumiałe już w XV wieku.

- Część archaiczna – składa z dwóch pierwszych, najstarszych strof (1–2), które powstały najprawdopodobniej około połowy XIII wieku.
- Część wielkanocna – składa się z czterech kolejnych strof (3–6), które powstały w pierwszej połowie XIV wieku.
- Część pasyjna – składa się z dziewięciu kolejnych strof (7–15), które powstały w drugiej połowie XIV wieku oraz w XV wieku.

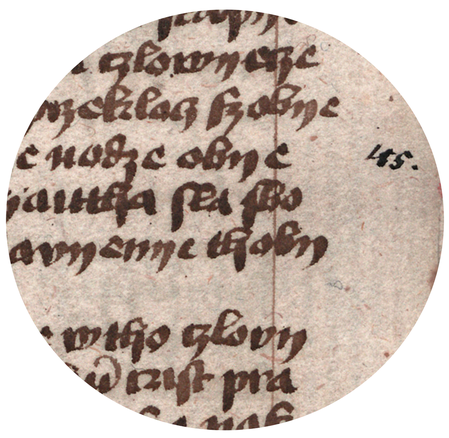

Część archaiczna

Dwie najstarsze strofy *Bogurodzicy* można uznać za wzór doskonałej, średniowiecznej modlitwy i swojego rodzaju kompendium ówczesnej duchowości.

Odzwierciedlają one przyjęte w średniowieczu założenie, że człowiek powinien kierować się w swoich działaniach perspektywą bliskiego zbawienia, a w modlitwach prosić o szczęśliwe życie doczesne oraz zbawienie i raj po śmierci. Modlitwy należy adresować do Chrystusa za pośrednictwem jego Matki oraz Jana Chrzciciela, który wzywał do ludzi nawrócenia i zapowiadał przyjście Mesjasza. Postaci występujące w *Bogurodzicy*, a także hierarchia ich ważności wzmocniona dzięki strukturze utworu, dodatkowo nasuwają skojarzenie z *deesis* (gr. prośba, modlitwa, błaganie) – motywem ikonograficznym o pochodzeniu bizantyńskim. Obejmował on wyobrażenie Chrystusa – Zbawiciela i Sędziego oraz Maryi po jego prawicy i Jana Chrzciciela po lewej stronie.

Bogurodzica (strofy 1, 2)

Bogarodzica dziewica, Bogiem sławiona Maryja,
U twego syna Gospodzina matko zwolona, Maryja!
Zyszczy nam, spuści nam.
Kyrieleison.

Twego dziela Krz<c>iciela, zbożnica,
Usłysz głosy, napełni myśli człowiecze.
Słysz modlitwę, jąż nosimy,
A dać raczy, jegoż prosimy:
Daj na świecie zbożny pobytk,
Po żywocie rajski przebytk.
Kyrieleison.

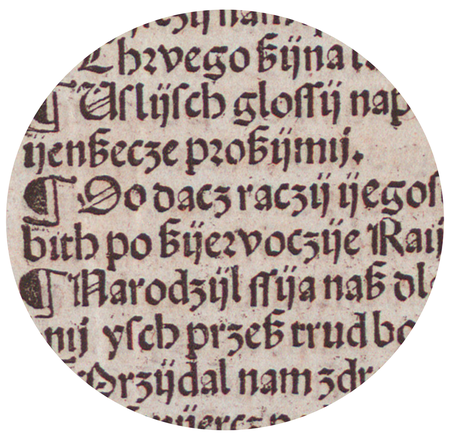

Część wielkanocna

Druga część *Bogurodzicy* składa się z czterech strof. Trzy pierwsze to parafraza łacińskiej pieśni *Triumphat Dei filius* (*Triumfuje Syn Boży*). Nawiązują one do historii ofiary oraz zmartwychwstania Chrystusa. Anonimowy autor zwraca uwagę, że plan zbawczej misji Boga – związany z męką i cierpieniem ukrzyżowanego Chrystusa – właśnie poprzez umyślność jego ofiary ocala od wiecznej śmierci każdego pobożnego chrześcijanina. To właśnie cierpienie Chrystusa oraz jego zmartwychwstanie są treścią samej wiary.

Czwarta zwrotka, pomimo że znacznie odbiega formą i treścią od pozostałych, również jest zaliczana do części wielkanocnej. Opisuje zbawienie z perspektywy wiernych, którzy uważają się za potomków Adama, pierwszego z ludzi.

Bogurodzica (strofy 3–6)

Nas dla wstał z martwych syn boży.
Wierzże w to, człowi<e>cze zbożny,
Iż przez trud Bog swoj lud
Odjął diable stroże.

Przydał nam zdrowia wiecznego,
Starostę skował pkielnego,
Śmierć podjął, wspomionął
Człowieka pirzwego.

Jenże trudy cirzpiał przezmierne,
Jeszcze był nieprzyśpiał zawierne,
Aliż sam Bog zmartwychwstał.

Adamie, ty boży kmieciu,
Ty siedzisz u Boga <w wiecu>,
Donieś nas, swych dzieci,
Gdzież k<r>olują anjeli.

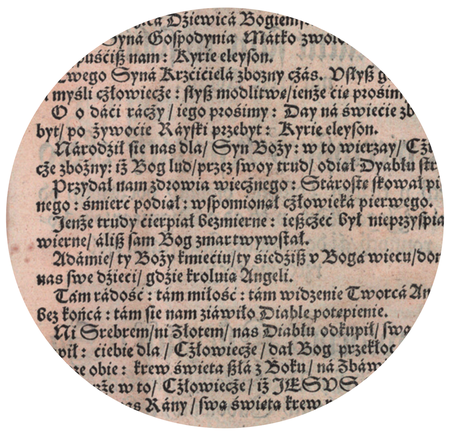

Część pasyjna

Część pasyjna *Bogurodzicy* to zespół dziewięciu strof o bardzo różnorodnej tematyce i pochodzeniu. Badacze zwracają uwagę na spójność ich budowy, co może wynikać z praktyki odśpiewywania całych grup tekstów na podobne, niezbyt skomplikowane melodie. W części zwrotek pojawiają się motywy pasyjne, w części zaś – podobnie jak w dwóch najstarszych strofach *Bogurodzicy* – prośby o wstawiennictwo u Chrystusa skierowane do Maryi lub świętych, modlitwy o wieczną radość w królestwie niebieskim czy też wyrazy ufności w zbawienie grzesznej duszy po śmierci.

Niektóre ze strof powstały w drugiej połowie XIV wieku, inne układano już w XV stuleciu. Tego typu „przyrastanie" zwrotek do pierwotnego, archaicznego tekstu jest charakterystyczne dla ustnego obiegu literatury w epoce średniowiecza. W redakcji warszawskiej *Bogurodzicy* układ strof nie jest ciągły – zwrotki kanoniczne, składające się na część pasyjną, zostały przeplecione ze zwrotkami dodatkowymi.

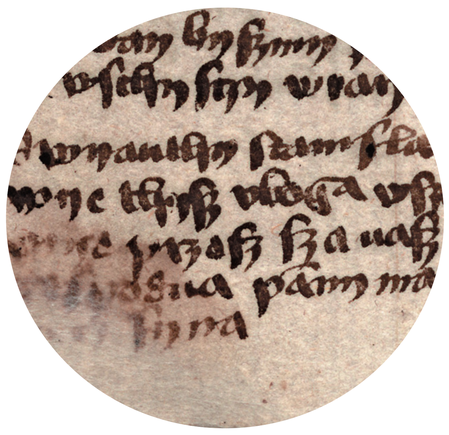

Bogurodzica (strofy 7–15)

Tam radość, tam miłość, tam widzenie tworca
Anjelskie <bez końca>,
Tuć <się> nam wzjawiło diable potępienie.

Ni śrzebrem, ni złotem nas diabłu odkupił,
Swą mocą zastąpił.
Ciebie dla, człowiecze, dał Bog przekłoć sobie
Bok, ręce, nodze obie,
Kry święta szła z boka na zbawienie tobi<e>.

Wierzże w to, człowiecze, iż Jezy Kryst prawy
Cirpiał za nas rany,
Swą świętą krew przelał za nas krześcijany.

O duszy o grzesznej sam Bog pieczą imiał,
Diabłu ją odejmał,
Gdzież to sam przebywał, tu ją k sobie przyjął.

Już nam czas, godzina grzechow si<ę> kajaci,
Bogu chwałę daci,
Ze wszemi siłami Boga miłowaci.

Maryja dziewica, prosi syna twego,
Krola niebieskiego,
Abyć nas uchował ode wszego złego. […]

Wszyscy święci, proście,
Nam grzesznym spomożcie,
Bysmy z wami bydlili,
Wiecznie Boga chwalili. […]

Tegoż nas domieści, Jezu Kryste miły,
Bysmy z tobą byli,
Gdzież się nam radują wsze niebieskie siły.

Amen, amen, amen, amen, amen, amen,
Amen, tako Bog daj,
Byśmy poszli wszyscy w raj.

Poza kanonem

W redakcji warszawskiej *Bogurodzicy* znalazły się cztery strofy dodatkowe, które nie należą do kanonicznej wersji utworu. Zawierają one prośby wiernych o wstawiennictwo męczenników i świętych – patronów Królestwa Polskiego: św. Wojciecha Sławnikowica, św. Stanisława ze Szczepanowa, a także do św. Katarzyny Aleksandryjskiej, patronki teologów i filozofów chrześcijańskich, bohaterki jednego z *Kazań świętokrzyskich*. Przedostatnia strofa zawiera modlitwę za króla Kazimierza Jagiellończyka oraz jego dzieci. Strofy te wyraźnie odbiegają od kunsztu i duchowej głębi wcześniejszych części *Bogurodzicy*, zwłaszcza od najstarszych zwrotek utworu. Są jednak ciekawym świadectwem kultu rodzimych męczenników Kościoła katolickiego oraz specyficznej, religijnej troski o losy państwa w osobie władcy i jego potomków.

Bogurodzica (strofy 16–19)

O święty Wociesze
U Bogaś w uciesze,
Proś za nas Gospodna,
Panny Maryjej syna.

Święta Katarzyna,
Tyś jest Bogu miła,
Proś za nas Gospodna,
Panny Maryjej syna. […]

Poprośmyż już Boga za krola polskiego
I za dziatki jego,
Aby je Bog uchował ode wszego złego. […]

Święty Stanisławie,
Tyś u Boga w sławie,
Proś za nas Gospodna,
Panny Maryjej syna.

V.1. Boga rodzyca dzewy
ca bogiem sławiona ma
ria Ysszwego syna gospo
dzyna matczko swoloua
5. maria Cristszyn nam spu
szczy nam kryrieleyson szczer
go dzyela krzyzela sbosym
ca vszych gloszy naprzeciw
mysszy zlowyecze sbliczy
10. modlyszczwa nasz nosymi
a daj razy nyegoszy przeszy
mi Dray nasszwyecze sbo
szny pobyszczy poszczyrwoze
nay szczy przyczyszczy krzyson

15. Nasz szes wstal smarszczwych
syn bozy vyczhe wszczo
zlowyecze sbolmy nszczy przesz
czrud bog swoy lud odyal
dyable szczyoszce
20. przydal nam sdrowya
wyecznego szczrosta szczwal
vlezyelucego simyczy pos
yal w sprowyonal zlowyec
za przyczyego
25. Jesu hetrud nszczyny vyal
przesczyrzuc nyeszczebye
mycz przyszpanyal zawyecz
nie alyszczy szam bog smar
szczwych wszczal
30. Adamyc szczy bozy szczmyc
zw szczy szczyszczy wszczo
do mycz szczy nasz swyecz
dzczyn szczyszczy szczolima
angelszczy

Tamprudoszczy tam mylosz
tam vydzemyc tworzca
angolszczc tuszy nam wsz
ya vyslo dyable yaszczy
yszczyc
Ny szczyszczem my szczoszczem
naszczy dyabszu oszczlampszczy
swa moszczy szczy szczapszczy
szczyebye dla zlowyecze
dal bog przeklaszczy szczobye
bolszczy ruszczy noszczy obye
szczy swyanszczy szczy szczo
szczy na nasszczawyenye szczobye

wyczyszczcze wszczo zlowy
ecze y szczy szczyd szczyst pra
wy szczyrpyal szczy nasz
ramy swa swyanszczy
szczrcw przelal szczy nasz
szczeszczyamy
Dusszczy o grzeszczyecy
szczam bog przeszczy yszczyal
dyabszu ya odzyrzal
gdzyszczy szczo szamy prze
bywal szczo ya szczobye
przyszczal
Dusz nam szczy szczy bodzy
ma grzeszczow szczy szczy
nazy bogu szczwala
dazy szczewszczemy szczy
my boga mildoszczy

Maryia dzewyecza pro
szczy syna twego szczro
my szczobyszczyecza

Antychrist Empereur Zapydzan

nasz vchoval abyssche
go sleg
v. 70. O swyatsy vogyesche
vbogasz wzesze prosz
ha nasz gosyodna pan
ny maczy syna
Swyatscha Katharzyn
75. ny thy yesz bogu mo
la prosz ha nasz gosyo
dna panny maczy syna

Wbysczy kwyaczy
przoszyc nam grzesnymy
80. sromeszyc bysmy swa
my bydlely vyczynye
bogu chwalely
Poprzosymy chyalebo
da ha krola polskego
85. y ha dzyaczkyn grzego
aby nebog vchowal
ada wszyczego slego
Alegosz nasz dommye
szyn ychud pyd mnie by
90. szmy slobay bilay gosz
ha nam radzyna vsz
ysze mychnyesczie szyly
Amen amen amen: amen
amen amen amen thakro
95 bog dam by szmy pasz
ly wszyczy szyn wram
A wyanczy szamszla
wyne tchsz vbogo vszla
wyne jrzasz ha nasz
100 [illegible] sia panny ma
[illegible] syna